

ПРИНЦИП ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ Й СУЧАСНІ ПРАВОВІ РЕАЛІЇ В УКРАЇНІ

Конопельський В. Я.

У статті йдеться про застосування принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання в ході реалізації права засуджених на охорону здоров'я в Україні, зокрема з використанням можливостей їх лікування за кордоном, а також акцентується увага на проблемних питаннях правового характеру, що виникають у зв'язку з цим.

Ключові слова: засуджений; право на охорону здоров'я; установи виконання покарань; диференціація та індивідуалізація виконання покарань; лікувальні установи; принципи права; кримінальна відповідальність.

В статті речь идет о применении принципа дифференциации индивидуализации исполнения наказания в ходе реализации права осужденных на охрану здоровья в Украине, включая использование возможностей их лечения за рубежом, а также акцентируется внимание на проблемных вопросах правового характера, возникающие в связи с этим.

Ключевые слова: осужденный; право на охрану здоровья; учреждения по исполнению наказаний; дифференциация и индивидуализация исполнения наказания; лечебные учреждения; принципы права; уголовная ответственность.

In the article it is about the principle of differentiation and individualization of punishment in the course of exercising the right of prisoners to health care in Ukraine, including the use of treatment options abroad, and focuses on the problematic legal issues arising in connection this regard.

Keywords: convicted, the right to health, penal institutions, differentiation and individualization of penal, treatment institutions, principles of law, criminal liability.

Відповідно до змісту принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань, що визначений одним з пріоритетних у кримінально-виконавчому праві [1, 155-156] та в ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (далі - КВК) України, індивідуальний підхід і комплексне вирішення тих чи інших питань, які є важливими для окремо взятого засудженого в ході відбування визначеного судом кримінального покарання, мають стати визначальними елементами та критеріями ефективності кримінально-виконавчої діяльності органів і установ виконання покарань (УВП) України [2, 21].

Як свідчить практика, серед низки проблем, що виникають у життєдіяльності засуджених, особливо тих осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, суттєвого значення набуває їх право на охорону здоров'я, позаяк чинне кримінально-виконавче законодавство України, формально закріпивши його у відповідних нормативно-правових актах, досі належних юридичних гарантій реалізації цього права не створило [3, 450-457].

Актуальною у зв'язку з цим є постановка питання щодо можливості лікування засуджених за кордоном, яке дискутується як у наукових джерелах [4, 24-30], так і є предметом розгляду на законодавчому рівні [5], що й виступило головним аргументом при виборі теми статті.

Аналіз наукової літератури показав, що спеціальних наукових розробок в Україні з означеної проблематики немає. Поряд з цим окремі її аспекти досліджувались у наукових працях В.А. Бадири, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, О.М. Джузи, Т.А. Денисової, А.В. Кирилюка, О.Г. Колба, О.В. Лисодєда, В.А. Меркулової, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, І.С. Яковець, С.Я. Фаренюка та ін.

Саме роботи цих вчених і стали методологічним підґрунтям для підготовки цієї статті та вирішення її задач.

Частина 1 статті 19 Конституції України зазначає, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а частина 2 цієї ж статті - про те, що органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законодавством України.

Не є виключенням у цьому контексті й органи та установи виконання покарань, які відповідно до правового статусу належать до органів державної виконавчої влади, діяльність яких, як це витікає зі змісту п. 14 ст. 92 Конституції України, визначається виключно законами.

Це базове конституційне положення знайшло своє відображення в ст. 2 КВК України, в якій зазначено, що кримінально-виконавче законодавство України складається з цього Кодексу, інших актів законодавства, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Крім цього, у ст. 5 цього Кодексу визначені принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання й відбування покарань, пріоритетними із яких є принцип законності, про який йдеться в ч. 2 ст. 19 Конституції України, і рівності засуджених перед законом. При цьому принцип рівності перед законом ґрунтується на конституційній нормі, зокрема ст. 21 Основного Закону України, в якій визначено, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності й правах. А в статті 24 Конституції України встановлений один з елементів механізму реалізації зазначеного права, а саме: громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом. При цьому не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Ці ж положення є базовими й у міжнародно-правових актах з питань охорони прав людини й громадянина (Декларація прав людини і громадянина; Конвенція про заборону тортур; Декларація основних принципів правосуддя; ін.) [6].

Це повною мірою відноситься й до засуджених, які відповідно до ч. 3 ст. 63 Конституції України користуються всіма правами людини й громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

У кримінально-виконавчому законодавстві України, з урахуванням зазначених та інших конституційних норм, зокрема в главі 2 КВК, визначений правовий статус засуджених і правообмеження, що витікають для них відповідно до закону на підставі вироку суду, що всту-

© В.Я. Конопельський, 2014

пив у законну силу. При цьому умови відбування кримінальних покарань для кожної категорії засуджених (не пов'язаних з позбавленням волі чи у зв'язку з їх ізоляцією від суспільства) визначаються у КВК України окремо (у відповідних розділах і главах Кодексу). Так, умови відбування покарання засудженими в колоніях зазначені в главі 17 розділу III цього Кодексу, також з питань медичного забезпечення. Зокрема, відповідно до вимог ч. 1 ст. 107 КВК засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в порядку, встановленому кримінально-виконавчим законодавством, отримувати медичну допомогу й лікування, зокрема платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних і близьких.

Механізм реалізації зазначеного права засуджених визначений у ст. 116 цього Кодексу. При цьому, як це визначено в ч. 2 цієї статті Кодексу, лікувально-профілактична робота в місцях позбавлення волі організовується й проводиться відповідно до законодавства про охорону здоров'я.

Відповідно до ч. 4 ст. 116 КВК порядок надання особам, які позбавлені волі, медичної допомоги, використання лікувально-профілактичних установ та органів охорони здоров'я й залучення з цією метою їхнього медичного персоналу визначається нормативно-правовими актами Державної пенітенціарної служби (ДПтС) і Міністерства охорони здоров'я України. При цьому засуджений має право звертатись за консультацією й лікуванням до установ, що надають платні послуги (частина 5 цієї статті Кодексу). Оплата таких послуг і придбання необхідних ліків здійснюється засудженими або їхніми родичами за рахунок власних коштів. Консультація й лікування в такому разі здійснюється в медичних частинах колоній за місцем відбування покарання під наглядом персоналу медичної частини. Порядок надання такої методичної допомоги визначений у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП), включаючи нагляд за засудженими в цей період (пункти 94-98, розділ XI "Заходи забезпечення ізоляції засуджених").

Виходячи з цього, слід констатувати, що при таких правових реаліях будь-якому засудженому не надано право під час відбування покарання отримувати лікувально-профілактичні процедури за межами виправної колонії, крім випадків екстренної допомоги, що чітко визначені в кримінально-виконавчому законодавстві України та які потребують втручання лікарів територіальних органів охорони здоров'я України. При цьому надання такої допомоги для засуджених, позбавлених волі, за кордоном не передбачено законом. Саме тому законопроекти, що подані на розгляд Верховної Ради України щодо зарубіжного лікування засуджених є поспішними, оскільки вони приведуть до грубого порушення конституційних засад рівності засуджених перед законом і можуть створити протиправний прецедент з цих питань на території України, а також умови, що сприятимуть суспільно-небезпечній поведінці засуджених у місцях позбавлення волі, та можуть дезорганізувати законну діяльність адміністрації органів і установ виконання покарань.

Для того, щоб підтримати чи заперечити запропонований на законодавчому рівні підхід, слід з'ясувати зміст і соціально-правову сутність низки важливих правових понять і категорій, що органічно пов'язані між собою, взаємозумовлені й взаємодіють з таким правовим явищем, як лікування засудженого. Вирішальними

для правильного розуміння в цьому контексті є поняття змісту кримінальної відповідальності, покарання, кари, виконання та відбування покарання, катування тощо, які нині становлять зміст державної політики у сфері протидії злочинності, зокрема кримінально-виконавчої політики, і загалом правових засад протидії злочинності в Україні [7, 305-312].

Поширеним є підхід, відповідно до якого кримінальна відповідальність - це один з видів юридичної відповідальності, що встановлює держава в законі про кримінальну відповідальність, а також накладає суд на осіб, які визнані на підставі його вироку винними у вчиненні злочину та мають нести зобов'язання особистого, майнового й організаційного характеру [8, 335].

Ураховуючи зміст цього поняття, можна дійти висновку про те, що в разі притягнення будь-якої особи до кримінальної відповідальності, у неї (власне в засудженого) виникають певні зобов'язання перед державою, які вона має впродовж відбування визначеного судом терміну покарання виконати в повному обсязі. З іншого боку, у персоналу органів і установ виконання покарань виникає право на здійснення відповідного впливу на засудженого передбаченими в законі засобами (ст. 6 КВК), щоб останній чітко виконував ці зобов'язання, - це невід'ємні елементи механізму правового регулювання в будь-якій галузі права, серед яких і кримінально-виконавче [9, 20-24]. У КВК (ст. 9, 107) та інших нормативно-правових актах України з питань виконання покарань визначено головні обов'язки засуджених, що передбачають для цих осіб неухильно дотримуватися правил поведінки та виконувати законні вимоги адміністрації органів і УВП. Невиконання засудженими своїх обов'язків і законних вимог зазначених органів й установ та їх посадових осіб тягне за собою встановлену законом відповідальність. Крім цього, якщо буквально розуміти зміст ст. 50 КК України, то слід визнати, що покарання є заходом державного примусу й полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого, які, здебільшого, реалізуються через таку його мету, як кара [10, 32-33].

Незважаючи на різні підходи науковців до розуміння змісту кари, переважна більшість дослідників переконана, що кара - це не жорстока помста чи відплата особі з боку держави за вчинений злочин, а законодавча орієнтація суду й органів та УВП на застосування до засудженого такого комплексу обмежень його прав і свобод, який буде відчутним і водночас достатнім для досягнення інших головних цілей покарання - виправлення засудженої особи, а також спеціальної й загальної превенції. Відповідно до цієї позиції, кара є лише проміжною метою покарання [11, 107].

У кримінально-виконавчому законодавстві України кару реалізують через режим, тобто встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання й відбування покарання, який забезпечує й виконання покладених на засуджених обов'язків (ст. 102 КВК України) [9, 300-310]. Термін "виконання покарання" стосується органів і установ виконання покарань, які у своїй діяльності зобов'язані реалізувати весь комплекс правообмежень, передбачених у режимі конкретного виду покарання, а також забезпечити здійснення наданих засудженим прав і виконання покладених на них обов'язків. Термін "відбування покарання" стосується засуджених, які повинні на підставі вироку суду й відповідно до приписів, установлених кримінально-виконавчим законодавством України, виконувати обов'язки

й утримуватися від заборонених дій, реалізувати надані права тощо [12, 6].

Отже, зважаючи на цей законодавчо визначений підхід, зокрема й на вимоги ч. 3 ст. 63 Конституції України про те, що засуджений користується всіма правами людини й громадянина, за винятком обмежень, що визначені законом і установлені вироком суду, необхідно визнати, що засуджені права лікування за кордоном не мають. У всіх інших випадках дії посадових осіб УВП і засуджених, що пов'язані з їх індивідуальним чи колективним зверненням про лікування за кордоном, може бути розцінено, за чинним законодавством України, як такі, що є:

- перевищенням повноважень, тобто вчинення дій, які не передбачено законом [13, 255];

- формою ухилення засуджених від відбування покарання у виді позбавлення волі (ст. 390 КК) шляхом самогубства, погіршення стану свого здоров'я, членушкодження тощо, уважаючи, що ухилення в цій ситуації - це невиконання засудженим обов'язку щодо відбування покарання [14, 114];

- злісною непокорюю законним вимогам адміністрації УВП (ст. 391 КК України) і злісним проступком (ст. 133 КВК України) [16, 112-113];

- формою тиску на адміністрацію УВП, інші правоохоронні органи чи суд з метою примусити їх прийняти неправомірне (незаконне) рішення (ст. 376, 342 КК) або отримати надалі певні пільги на звільнення з установи виконання покарань у зв'язку з хворобою (ст. 84 КК) чи помилуванням (ст. 87 КК) [17, 167-168].

Недопустимими у зв'язку з цим є вимагання щодо використання персонального лікаря чи масажиста. У практиці виконання покарань відомими є випадки, коли окремі ув'язнені під варту й засуджені таким чином вчиняли спроби щодо ухилення від слідства й суду, а також від відбування покарання. Зазначені способи досить активно використовувалися високопоставленими чиновниками як нинішньої, так і попередньої влади, які вчиняли тиск на органи досудового слідства й суду та провокували своїми діями населення до аналогічних дій.

У таких умовах дуже важливо, щоб посадові особи, які представляють інтереси держави в зазначених органах, зберігали вірність службовому обов'язку та переконання в тому, що завжди й при будь-яких подібних ситуаціях має торжествувати тільки Закон. Такими самими категоріями мають мислити й депутати, включаючи опозицію, адже вони, як і інші органи державної влади (виконавчої та судової) згідно з Конституцією України (ст. 79) та Закону України "Про правовий статус народного депутата" мають діяти у спосіб, визначений Конституцією й законами України (ст. 19).

Відомо, що діюче кримінально-виконавче законодавство України, з одного боку, потребує якнайшвидшого гармонізування з найкращими міжнародно-правовими нормами, зокрема й у сфері надання медичних послуг для засуджених до позбавлення волі. Очевидним є й інший висновок - жодна цивілізована держава, включаючи держави Європейського Союзу, США та інші, не може під особу, яка відбуває покарання, водночас вносити зміни в закон, без врахування її економічних, фінансових, соціальних та інших можливостей, та ігноруючи при цьому діючий закон, оскільки основним його призначенням є врегулювання (впорядкування тощо) суспільних відносин у тій чи іншій сфері суспільної діяльності, а з іншого боку, жодна держава світу не змінювала законодавство під одну конкретну взятую особу, виходячи з міжнарод-

ного принципу, визначеного, зокрема, у Декларації прав людини й громадянина, про рівність всіх осіб перед законом і про недопустимість будь-яких незаконних правообмежень.

Варто у зв'язку з цим зауважити й таке - в Україні, як і в інших державах Європи й Америки та й у цілому світі, гарантованим є право засуджених на те, щоб як з боку держави, так і громадськості здійснювався нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань, зокрема за дотриманням прав людини й громадянина в місцях позбавлення волі. Для цього в Україні встановлені такі види контролю, як відомчий (здійснюється ДПТС України та його територіальними управліннями на місцях) (ст. 23 Кримінально-виконавчого кодексу України), прокурорський нагляд (ст. 22 цього Кодексу), контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та інших державних органів і посадових осіб (Президента України, Прем'єр-Міністра, ін.) (ст. 24), а також громадський контроль (ст. 25).

Отже, головним завданням України, як члена ПАРЄ (Парламентської Асамблеї Ради Європи), кандидата на вступ в асоційоване членство Європейського Союзу та в інші авторитетні міжнародні організації, є чітке й неухильне дотримання принципів законності й рівності всіх перед законом, що є однією із системних вимог, що пред'являються до держави з боку цих зарубіжних структур [18] і загалом українським суспільством, а тому будь-яке відступлення від них, навіть з політичних міркувань і доцільності, є недопустимим і таким, що не відповідає змісту принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань в Україні.

Література

1. Кримінально-виконавче право України: підруч. / [О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі. - К.: Атіка, 2010. - 752 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. В.В. Коваленка, А.Х. Степанюка. - К.: Атіка, 2012. - 492 с.
3. Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України: Навч. посібник / За заг. ред. А.Х. Степанюка. - К.: Юрінком Інтер, 2008. - 624 с.
4. Колб О.Г. Деякі аспекти правового статусу засуджених до позбавлення волі / О.Г. Колб, І.А. Пришко // Вісник прокуратури. - 2012. - № 7 (133). - С. 24-30.
5. Проект Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (щодо гуманізації законодавства про попереднє ув'язнення та забезпечення конституційних прав і свобод осіб, взятих під варту, осіб, засуджених до позбавлення волі, а також засуджених, які перебувають на лікуванні в закладах охорони здоров'я за межами установ виконання покарань, реєстр. № 2293 від 13.02.2013, внесений народними депутатами України А.П. Яценюком, П.Д. Петренком). - [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45758.
6. Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. - К.: Сфера, 2002. - 293 с.
7. Борисов В.І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями / В.І. Борисов // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій. - Х.: НЮАУ, 2009. - Вип. 100. - С. 305-312.
8. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.: Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій,

Ю.С. Шемшученко. - К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2003. - Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. - 2003. - 1231 с.

9. Кримінально-виконавче право України: підруч. / В.В. Голіна, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодед та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. - Х: Право, 2011. - 328 с.

10. Денисова Т.А. Кримінальне покарання: завдання і функції, практика застосування / Т.А. Денисова // Правова система України: історія, стан та перспективи: [у 5 т.] / за заг. ред. В.В. Сташиса. - Х.: Право, 2008. - Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. - 2008. - 840 с.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. - [4-те вид., переробл. та допов.] / за заг. ред. С.С. Яценко. - К.: А.С.К., 2006. - 848 с.

12. Кримінально-виконавчий кодекс України: на-ук.-практ. комент. / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; за заг. ред. А.Х. Степанюка. - Х.: Юрінком Інтер, 2005. - 560 с.

13. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 груд. 2003 р. № 15 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. - К.: Видав. дім "Скіф", 2009. - С. 387-392.

14. Науково-практичний коментар Кримінально-ви-

конавчого кодексу України / [А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. - К.: Юрінком Інтер, 2008. - 496 с.

15. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 берез. 1993 р. № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. - [3-те вид., змін. і доп.]. - К.: Видав. дім "Скіф", 2009. - С. 181-189.

16. Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 черв. 1999 р. № 10 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. - К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. - С. 165-168.

17. Статут Європи // Офіційний вісник України. - 2004. - № 26. - Ст. 1733.

Конопельський В.Я.

кандидат політичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінального права та
кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 13.12.2013

УДК 343.985:343.97:343.326

СИСТЕМА ДАНИХ ПРО СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Журавльов А. Ю.

Спосіб учинення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, виступає в ролі ознаки, що характеризує якісну своєрідність протиправного діяння, яка показує його індивідуальні особливості, властиві дії в конкретній злочинній ситуації, дозволяє виявити злочини, коло осіб, які причетні до них, і задокументувати їх злочинні дії. Ці способи мають багатоступеневий характер, складаються з безлічі дій, прийомів, операцій. Способи вчинення терористичних нападів дуже різні, але в діях злочинців проявляються характерні, типові закономірності при нападі на аналогічні за своєю природою об'єкти.

Ключові слова: спосіб підготовки; злочини, пов'язані з терористичною діяльністю; криміналістична характеристика злочинів.

Способ совершения преступлений, связанных с террористической деятельностью, выступает в роли признака, характеризующего качественное своеобразие противоправного деяния, который показывает его индивидуальные особенности, действия, присущие конкретной преступной ситуации, позволяет выявить преступления, круг лиц, причастных к ним, и задокументировать их преступные действия. Эти способы имеют многоступенчатый характер, состоят из множества действий, приемов, операций. Способы совершения терактов очень разные, но в действиях преступников проявляются характерные, типичные закономерности при нападении на аналогичные по своей природе объекты.

Ключевые слова: способ подготовки; преступления, связанные с террористической деятельностью; криминалистическая характеристика преступлений.

The way crimes related to terrorist activities are committed is a features that characterize qualitative singularity of the wrongful act that shows its specific features inherent in a criminal action in a particular situation and allows to detect the mentioned crimes, the range of people who are involved in them, document their criminal acts. These methods are of multistep nature, consisting of a set of actions, methods, operations. Ways of committing terrorist attacks are very different, but the actions of criminals appear to be typical, typical patterns of the attack on similar by nature objects.

Keywords: way of preparation; crimes related to terrorist activities; criminalist characteristic of crimes.

Проблема тероризму вже багато років не втрачає своєї актуальності як для правової теорії, так і для практики правоохоронних органів. Політична мотивація тероризму не перетворює терористів у політичну силу, яка спроможна володіти необмеженою владою над певною соціальною групою. Якби не були політичні прагнення терористів, у певний момент усі вони використовували б загальнокримінальні злочинні схеми й засоби. Вказане свідчить, що дослідження поняття й сутності злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, у сучасних умовах стає актуальним науковим і практичним завданням.

У вітчизняній науці вказана проблематика розглядалася в низці публікацій, присвячених як проблемам національної безпеки, так і проблемі боротьби з міжнародним тероризмом. Відповідні аспекти їхнього вирішення знайшли своє місце в працях О.Ф. Белова, О.Г. Білоруса, В.Т. Білоуса, О.С. Бодрука, М.О. Гончаренка, О.Г. Данільяна, О.І. Дергачова, О.П. Дзьобаня, та багатьох інших авторів.